

TA'LIM SOHASIDA VAUCHER TIZIMLARINING RIVOJLANISHI

Дилшоджон Рахмоналиевич Хакимов

Иқтисодиёт фанлари номзоди Фарғона давлат университети

xakimovdilshodjon@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning samarali usullarini topish, xususan, Ta'lim muassasasi shartnomani ta'lim xizmatlarining sifat, Ta'lim sohasida vaucher tizimlarining rivojlanishi, oliy ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishning bevosita va bilvosita yo'nalishlari va boshqalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. shartnoma, ta'lim xizmatlari, kvazi-bozor, kontrakt, vaucher tizimi, ta'lim sifati, moliyalashtirish usuli, ekstrapolyatsiya, me'yoriy usul, kontrakt usuli.

KIRISH

Ta'lim xizmatlari bozori shakllanishi sharoitida ta'limni boshqarishga tizimli yondashuvni amalga oshirishning eng muhim xususiyati ta'lim sohasida yangi iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqishdir. Texnologiyadagi, pedagogik amaliyotdagi, o'quv jarayonini tashkil etishdagi o'zgarishlar ta'lim tizimining iqtisodiy quyi tizimidagi tegishli o'zgarishlar bilan birga bo'lgandagina ta'lim samaradorligini oshirishga olib kelishi mumkin.

So'nggi o'n yillikda bozor iqtisodiyoti hukmron bo'lgan mamlakatlarda keng tarqalgan ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirish mexanizmlarini o'zgartirishning ikkinchi yo'nalishi kontraktatsiya – bu davlat ta'lim organlarining nodavlat ta'lim tashkilotlari bilan jamiyatga zarur bo'lgan ta'lim mahsulotlari va xizmatlarini etkazib berishbo'yicha shartnomalar (kontraktlar) tuzishidir. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatish uchun davlat organlari tomonidan nodavlat tashkilotlarni yollash ko'pchilik mamlakatlar uchun nisbatan yangi hodisadir. Boshqacha qilib aytganda, davlat mulki bo'lmagan ta'lim tashkilotlari shartnoma asosida davlatga yuklangan ta'lim funksiyalarining bir qismini haq evaziga o'z zimmalariga oladilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Zamonaviy ta'limning rivojlanishi jarayonida vujudga kelayotgan ta'lim tizimiga xos bo'lgan yangi iqtisodiy mexanizmlar vujudga keladi va tasdiqlanadi va shu mexanizmlardan biri ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishdir [Williams G.L., 1992].

Ta'lim mahsulotlari va xizmatlari bozorlarini rivojlantirish sharoitida ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirish mexanizmlarini o'zgartirishning ikkita asosiy yo'nalishi mavjud.

Birinchidan, ko'p mamlakatlarda davlat ta'lim organlari davlat ta'lim muassasalari ishini bevosita boshqarmay, tobora ko'proq ta'lim xizmatlarining buyurtmachisi va

iste'molchisi sifatida harakat qilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim muassasalari xususiy mulkka aylanmaydi, balki ma'muriy mustaqillik, muxtoriyatga ega bo'ladi [BarrN., 1993].

Boshqacha qilib aytganda, ta'limning davlat sektori doirasida ta'lim xizmatlarini xaridor va yetkazib beruvchini ajratish asosida kvazi-bozorlar shakllanadi. Agar ta'lim muassasalarining ma'muriy bo'ysunishi sharoitida davlat hokimiyati organlari ularga asosan direktivalar yordamida ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, u holda kvazi-bozor sharoitida shartnoma (kontrakt) tuzish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, unda davlat organi vakili bo'lgan ta'lim muassasasining ham, uning ta'sisчисining ham majburiyatlari va huquqlari aniq ko'rsatilishi kerak. Bu majburiyatlar, odatda, ta'lim muassasasi tomonidan davlat ta'lim standartlariga muvofiq mutaxassislar tayyorlanishi, davlat organi esa ushbu ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish davlat tomonidan o'quvchilarni qabul qilishning davlat tomonidan belgilangan maqsadli ko'rsatkichlari va yo'nalishlari, mutaxassisliklari va mutaxassislar tayyorlash darajalari asosida amalga oshirilishini nazarda tutadi.

Shunday qilib, bu holatda ham buyurtmachi (xaridor) ham, ta'lim xizmatlarini etkazib beruvchi ham ta'limning davlat sektoriga tegishli bo'lishiga qaramay, ularning kvazi-bozordagi manfaatlari aniq ajratilgan. Davlat boshqaruvi organlari ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim muassasalarining manfaatlari ifoda etishdan ozod qilinadi. Agar ma'muriy bo'ysunish sharoitida ta'lim muassasalari boshqaruv organlarining o'ziga xos bo'linmalari sifatida qabul qilingan bo'lsa va shuning uchun ular o'zlari mas'ul bo'lgan ishdagi kamchiliklarni yashirishga moyil bo'lsa, u holda kvazi-bozor sharoitida davlat boshqaruv organlari faqat buyurtmachi (xaridor) sifatida ishlaydi, lekin ishlab chiqaruvchi emas ta'lim xizmatlari, bu ularni ta'lim xizmatlari iste'molchilarining manfaatlari himoya qilishga e'tibor qaratishga undaydi.

Kvazi-bozorlarda bo'lgani kabi, shartnoma tuzishning asosiy g'oyasi davlat ta'limi organlarining e'tiborini ta'lim xizmatlari iste'molchilari manfaatlari himoya qilishga qaratish, ularni ta'lim xizmatlarini etkazib beruvchilarning manfaatlari ifodalashdan ozod qilish va hakamlik funksiyalarini bozor kuchlariga o'tkazishdir.

Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, davlat mablag'lari hajmini aniqlash usullarining o'zi (ekstrapolyatsiya, normativ, shartnomaviy) o'zgarmoqda.

Ko'p mamlakatlarda 1980-yillarga qadar asosiy usul sifatida ekstrapolyatsiya usuli qo'llanilgan, ya'ni to'lovlarning avvalgi darajasiga qo'shilgan o'sishni muntazam tasdiqlash asosida moliyalashtirish amalga oshirilganda, moliyalashtirishni oshirish printsipli amalda bo'lgan [OECD, 1989].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ta'kidlash joizki, ta'lim bozorining rivojlanishidagi ushbu o'zgarishlar faqat quyidagi shartlar bajarilganda sezilarli ijobiy samaraga olib keladi.

Birinchiidan, potensial ta'lim xizmatlarini etkazib beruvchilar o'rtasida haqiqiy raqobat bo'lishi kerak. Agar raqobat bo'lmasa, xaridor va ta'lim xizmatlarini etkazib beruvchini ajratish odatda rasmiyatchilikka aylanadi. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning samarali usullarini topish uchun etarli rag'batga ega bo'lmagan monopolist bilan shartnoma tuzish davlat mablag'larining samarasiz ishlatilishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchiidan, ta'lim bozorini rivojlantirish, shartnoma munosabatlaridan samarali foydalanishning muhim sharti - shartnomalar tuzishda ta'lim xizmatlari sifatiga qo'yiladigan talablarni nafaqat ularning hajmli xususiyatlariga, balki ularning sifatiga ham belgilash qobiliyatidir. Ta'lim muassasasi shartnomani ta'lim xizmatlarining sifat tomonini hisobga olmagan holda rasmiy ravishda bajarishi mumkinligi sababli, ta'lim xizmatlari davlat organining bevosita ma'muriy nazorati ostida bo'lgan vaziyatga nisbatan ularning sifati yomonlashishi deyarli aniq.

Ta'lim faoliyatining yakuniy natijalariga qo'yiladigan sifat talablari aniq rasmiylashtirilgan tavsifga mos kelmasligiga qaramay, ta'lim xizmatlari sifatiga qo'yiladigan talablarning bajarilishini aniqlash va nazorat qilishning kamida **ikkita usuli** mavjud.

Birinchi usuli - ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning individual omillari va shartlarini aniqlash. Bu usul ta'lim muassasalarini litsenziyalash, attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish tizimini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchi usuli - shartnoma asosida ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatiga yakuniy foydalanuvchilarning o'zlarini jalb qilish. Bu usul, albatta, nafaqat davlat boshqaruvi organlari, balki oxirgi foydalanuvchilarning o'zlari ham raqobatdosh ta'lim xizmatlarini etkazib beruvchilarni tanlash erkinligiga ega ekanligini nazarda tutadi.

Ta'lim sohasida vaucher tizimlarining rivojlanishi negizida aynan shu g'oya yotadi. Bunday tizimlarning mohiyati shundan iboratki, ta'limni moliyalashtiruvchi davlat organi bevosita ta'lim muassasalari bilan shartnomalar tuzish o'rniga o'quvchilar yoki ularning oila a'zolariga ma'lum miqdorda (vaucher) moliyaviy kafolatlar berishi mumkin. Shu bilan birga, talabalar to'g'ridan-to'g'ri ta'lim muassasasini tanlaydilar, keyinchalik tegishli pul miqdori to'lanadi.

Bunda davlat organi va ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi provayder o'rtasidagi shartnoma asosan ikki turdagi majburiyatlarni nazarda tutuvchi shartnomalar tizimi bilan almashtiriladi:

1) davlatning talabalar oldidagi ta'lim xarajatlarini kelishilgan miqdorlar (vaucherlar) doirasida qoplash bo'yicha yagona majburiyatlari;

2) talabalar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi shartnomalarda davlatning bevosita ishtirokisiz belgilanadigan majburiyatlar. Majburiyatning ikkinchi turi xaridorlar va sotuvchilar o'rtasidagi oddiy bozor shartnomalariga o'xshash bo'lib, buning natijasida sifatsiz xizmatlarni "yo'q qilish" uchun bozor mexanizmi paydo bo'ladi. Ya'ni, mazkur

ta'lim muassasasi tomonidan ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlari sifatidan qoniqmagan iste'molchilar raqobatchilarga murojaat qilishlari mumkin.

Shartnomalar (vaucher tizimlari) tuzishda ta'lim xizmatlari sifatini hisobga olishning ikkinchi usulining afzalliklari shundaki, u xaridor tomonida raqobatni joriy etish imkonini beradi. Darhaqiqat, alohida talabalar emas, balki davlat organi ta'lim xizmatlarining xaridori sifatida harakat qilsa, ta'lim bozorida monopsoniya (xaridorlar o'rtasidagi raqobatning yo'qligi) rivojlanadi, bu bozor mexanizmini zaiflashtiradi, hattoki xizmat etkazib beruvchilar tomonida real raqobat mavjud bo'lsa ham. [Yakobson L.I., 1996].

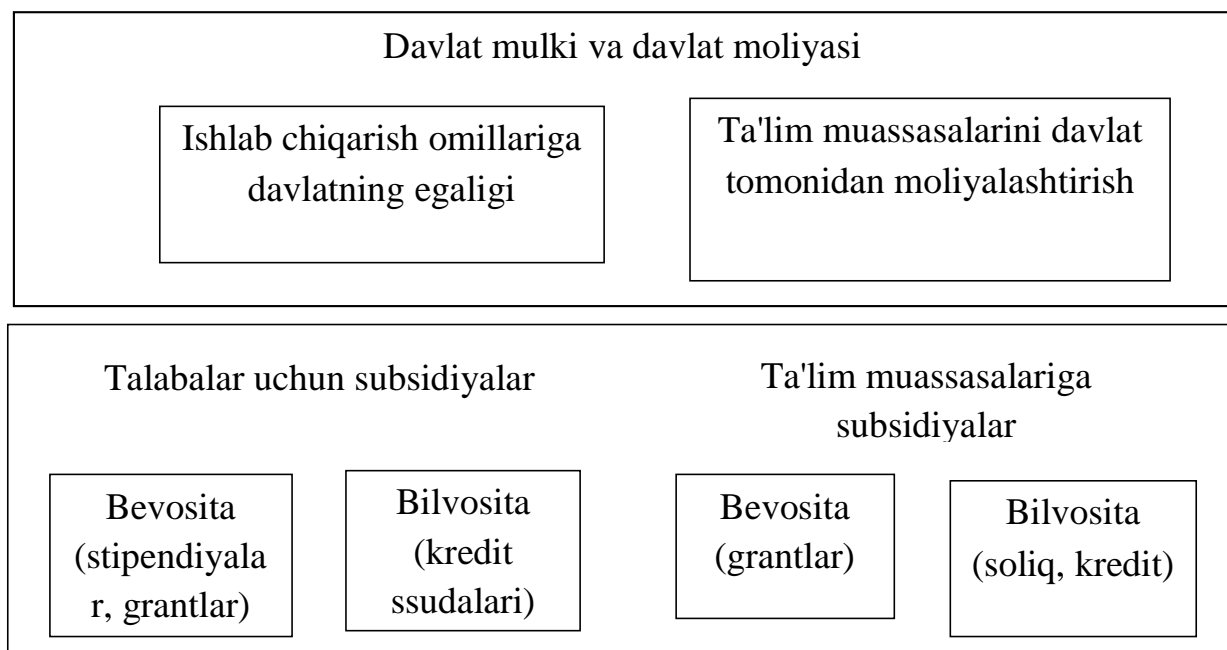
Biroq, ta'lim sohasidagi vaucher tizimlarining afzalliklariga qaramasdan, ularning cheklanishlarini, faqat ma'lum sharoitlarda samaradorligini hisobga olish kerak.

Birinchidan, vaucher tizimlari samarali bo'lishi uchun ta'lim xizmatlari bozorida axborot assimetriyasini minimallashtirish kerak. Bu shuni anglatadiki, ta'lim xizmatlarini sotib olish (sotish) to'g'risida qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar shartnomalar tuzishda tomonlardan birining asosiy ixtiyorida bo'lmasligi kerak. Bundan kelib chiqadiki, ta'lim sohasidagi vaucherizatsiya ta'lim muassasalarini litsenziyalash, attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilishning yaxshi yo'lga qo'yilgan tizimini hamda ularning natijalari to'g'risida aholini keng xabardor qilishni nazarda tutadi. Ikkinchidan, vaucher tizimlari faqat ta'lim xizmatlarini etkazib beruvchilar o'rtasidagi haqiqiy raqobat sharoitida samarali bo'lishi mumkin. Haqiqatan ham, agar biron sababga ko'ra ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi provayder monopolist bo'lsa, bu monopoliyaga tarqoq vaucher egalari emas, balki davlat yoki mahalliy ta'lim organi qarshilik ko'rsatsa yaxshi bo'ladi.

Shunday qilib, ta'lim sohasidagi vaucher tizimlari ta'lim xizmatlarining sifati va xilma-xilligini oshirish uchun muhim salohiyatga ega bo'lishiga qaramay, ularni joriy etish faqat ma'lum sharoitlarda samarali bo'ladi, ya'ni. ulardan foydalanish cheklangan.

Umuman olganda, davlat oliy ta'limni ta'lim xizmatlarini ishlab chiqarishning turli omillariga sarmoya kiritish yoki aniq ta'lim muassasalarini moliyalashtirish yoki bevosita talabalarga - ta'lim xizmatlarining yakuniy iste'molchilariga moliyaviy yordam ko'rsatish orqali moliyalashtirishi mumkin. (1-sxemaga qarang). Shu bilan birga, davlat ham bevosita, ham bilvosita moliyalashtirishdan foydalanishi mumkin.[CameronD., 1991].

Sxema 1

Oliy ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishning asosiy yo'nalishlari
Oliy ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishning asosiy yo'nalishlari

Davlatning ta'lim sohasidagi rolining o'zgarishi ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirish mexanizmlarining o'zgarishiga olib keladi. O'zbekistonda mutaxassislar tayyorlash bo'yicha davlat buyurtmalarini belgilashning yangi mexanizmlarini shakllantirish; hududlarga ajratiladigan transfertlar doirasida ta'lim subvensiyalari uchun mablag'larni ajratish va maqsadli foydalanish orqali mamlakat sub'yektlarining byudjetlarida ta'limga xarajatlarni oshirishni rag'batlantirish mexanizmlari; davlat buyurtmalarini ta'lim muassasalari o'rtasida taqsimlashning raqobatbardosh mexanizmlari; ta'lim muassasasini moliyalashtirish manbalarini uning davlat mulki yoki hududiy hokimiyatlar mulki bo'lgan asosiy fondlaridan unumli foydalanishdan olingan mablag'lar bilan to'ldirish mexanizmlari; talabalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning yangi mexanizmlari; ta'limga sarmoya kiritishni rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari mexanizmlari, shuningdek, imtiyozli kreditlar va sug'urtalar zarur.

Keyinchalik, ko'p mamlakatlarda moliyalashtirish miqdorini aniqlashning ekstrapolyatsiya usuli normativ usul bilan almashtirildi, ya'ni "formula bo'yicha moliyalashtirish", unga muvofiq resurslar ta'lim muassasalariga talabalar soni, talabaning o'qish vaqti kabi maxsus ko'rsatkichlar asosida belgilangan hajmlarda yuboriladi, shundan so'ng moliyalashtirish to'xtatiladi va hokazo.

O'zbekistonda ta'lim sohasini davlat tomonidan moliyalashtirish hajmini aniqlashda hozirgi vaqtda normativ usul asosiy hisoblanadi. Shu bilan birga, davlat buyurtmasini bir talabaga to'g'ri keladigan me'yorlar bo'yicha ajratilgan mablag'larni

alohida bandlarga ajratmagan holda moliyalashtirish olib borilmoqda. Bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida davlat moliyalashtirish hajmi va shartlarini belgilashda shartnomaviy usulni tobora ko'proq qo'llash zarur. unda davlat tashkilotlari universitetga shartnoma asosida ilmiy-tadqiqot, maslahat ishlarini olib borish, o'qitish va boshqa akademik xizmatlar ko'rsatishni topshiradi. Bu esa ta'lim muassasalarining davlat tomonidan ajratilayotgan mablag'lar bo'yicha mas'uliyatini oshirishga olib keladi. [Tixonov A. va boshqalar.1998]

So'nggi paytlarda ko'plab mamlakatlarda hukumat mablag'ni universitetga berish yondashuvini talabalarni bevosita qo'llab-quvvatlashga ko'proq e'tibor beradigan yondashuv bilan almashtirmoqda. Shu bilan birga, universitetlar davlatdan mablag' olishni davom ettirmoqda, lekin bilvosita. Bundan tashqari, universitetlar hali ham davlatdan to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish imkoniyatiga ega.

Universitetlarni davlat tomonidan moliyalashtirishning bunday usuli ular o'rtasida talabalarni jalb qilish, katta tanlov va davlat moliyalashtirishga e'tibor qaratish uchun raqobatga olib keladi. Hozirgi kunda universitetlarni to'g'ridan-to'g'ri davlat tomonidan moliyalashtirish hali ham ustun bo'lgan ko'plab mamlakatlarda, ayniqsa Evropada, talabalar orqali ta'limga davlat mablag'larini ajratish imkoniyatlari tobora ko'proq o'rganilmoqda. Ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishning bunday mexanizmi O'zbekiston uchun ham istiqbolli ko'rinadi.

Talabalarga davlat tomonidan beriladigan moliyaviy yordamning ikki turi mavjud:

- bevosita moliyaviy yordam(stipendiyalar, grantlar);
- bilvosita yordam,talabalarga ssuda kreditlarini ajratish, bir qator xizmatlarni subsidiyalash.

So'nggi yillarda O'zbekistonda talabalarining o'z-o'zini moliyalashtirishga davlat tomonidan e'tibor kuchayib borayotgani sababli talabalarga moliyaviy yordam ko'rsatishda kreditlar ulushi ortib bormoqda.

Shunday qilib, oliy ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishni qisqartirish ushbu moliyalashtirishning tanlangan, maqsadli mexanizmlarini ishlab chiqish bilan birga olib borilmoqda. Shu bilan birga, "og'irlik markazi" ta'lim muassasalarini moliyalashtirishdan to'g'ridan-to'g'ri talabalarni mablag' bilan ta'minlashga o'tadi. Shu bilan birga, to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish usullariga nisbatan ta'lim muassasalarining qo'llashda ham, bevosita talabalarga moliyaviy yordam ajratishda ham bilvosita usullarning roli oshishi kerak.

Ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirishning muhim bilvosita mexanizmlaridan biri soliq imtiyozlari, shuningdek, imtiyozli kreditlar va sug'urta tizimidir.

REFERENCES

1. Barr N. Alternative funding resource for higher education. // Econ. Cambridge etc., 1993 – vol. 103, №418, 718-728.
2. Barr N. Student loans: The next steps. – Aberdeen: Aberdeen University Press, 1989.
3. Khakimov, D. R., Khalildinov, A. A., & Abdullaeva, S. E. (2022). THE MAIN FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF MARKET RELATIONS IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 94-100.
4. Хакимов, Д. Р. (2014). ЎЗБЕКИСТОНДА ЛИЗИНГ БОЗОРИ ХИЗМАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ. *ФДУ илмий хабарлар*, 2(6), 19-25.
5. Рахимов, Д. (2018). Тадбиркорлик фаолияти ижтимоий-психологик хусусиятларининг маҳалла шароитида ўрганиш. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Rahmonaliyevich, K. D. (2020). Choosing the optimal rule of monetary policy, taking into account changes in the main macroeconomic indicators. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 10(12), 1351-1356.
7. Рахимов, Д. (2018). Эркин иқтисодий зоналар ва кичик саноат зоналари фаолиятини самарадорлигини ошириш. *Scienceweb academic papers collection*.
8. Хакимов, Д. Р. (2019). Стратегические задачи по развитию государственно-частного партнерства. *Образование и наука в России и за рубежом*, (16), 158-161.
9. Рахимов, Д. (2018). ПОНЯТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Khakimov, D. R. (2021). CREATING AN ADDITIONAL VALUE CHAIN IN THE PROCESS OF DIVERSIFICATION OF INDUSTRIAL LOCALIZATION. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 243-248.
11. Rakhimov, D. S. (2022). DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF INNOVATION PROCESSES IN INDUSTRY. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. *SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(6), 127-133.
12. Rahmonaliyevich, K. D. (2020). Role Of Innovation In The Economy. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 2(09), 43-47.
13. Khakimov, D. R., & Qizi, H. R. R. (2022). Mechanism of stability of the textile industry.
14. Рахимов, Д. Ш. (2021). Худуд саноатини диверсификациялашнинг инновацион стратегик мақсадлари. *Халқаро миқёсидаги илмий-амалий анжумани*, 1(1), 24-25.
15. Khalmatjanova, G. D., & Kurbanov, D. (2022). CRITERIA OF THE CLUSTER SYSTEM IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(5), 257-263.
16. Рахимов, Д. (2021). САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАРМОҒИДА ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШГАН ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМЛАРНИ ЯРАТИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ. *Scienceweb academic papers collection*.

17. Хақимов, Д. Р. (2014). ҒАЛЛАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АГРАР МУНОСАБАТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ РОЛИ. *ФДУ илмий хабарлар*, 3(4), 14-15
18. Раҳимов, Д. (2021). DIVERSIFIKATSIYA HUDUDLAR SANOATNI MUVOZANATLI STRATEGIK RIVOJLANTIRISH YO 'NALISHLARI. Scienceweb academic papers collection.
19. Курбанов, Д. (2022). ОСОБЕННОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(5), 264-268.
20. Раҳимов, Д. Ш. (2021). Саноат ишлаб чиқариш тармогида диверсификациялашган иқтисодий тизимларни яратишнинг жаҳон тажрибаси. *Хоразм Маъмун академияси*, 10(81), 262-265.
21. Khakimov, D. R., Kurbanov, D., & Khalildinov, A. A. (2022). Formation of New Economic Mechanisms in the Field of Education. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 76-81.
22. Rakhimov, D. (2022). DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF INNOVATION SYSTEMS IN THE INDUSTRY. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(1), 88-96.
23. Raximov, D. S. (2021). DIVERSIFIKATSIYA HUDUDLAR SANOATNI MUVOZANATLI STRATEGIK RIVOJLANTIRISH YO 'NALISHLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 199-207.
24. Rakhimova, L. A. (2021). IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS FOR PHYSICAL DEPARTMENTS AND ACHIEVEMENT OF EFFICIENCY. *Scientific progress*, 2(8), 76-81.
25. Хақимов, Д. Р. (2021). Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида пул-кредит сиёсати самарадорлигининг тизимли таҳлили. *Хоразм Маъмун академияси*, 1(85), 109-113.
26. Раҳимов, Д. Ш. (2013). Иқтисодий ночор корхоналарни молиявий барқарорлигини оширишда тижорат банкларни ўрни. *Илм-заковатимиз-сенга, Она-Ватан! Фарғона*, 1(2), 184-185.
27. Hakimov, D. (2021, December). FORMATION OF MONEY TRANSMISSION MECHANISMS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF MONETARY POLICY. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 70-74).
28. Khalmatjanova, G. D., & Kurbanov, D. (2022). CRITERIA OF THE CLUSTER SYSTEM IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(5), 257-263.
29. Раҳимов, Д. Ш. (2020). Саноат секторини ривожлантиришда диверсификациялашнинг стратегик йўналишлари. *Тошкент молия институти*, 1(1), 208-210.